

Grabowski, Janusz

"Dzieje Mazowsza do 1526 r.", red.
Aleksander Gieysztor, Henryk
Samsonowicz, Warszawa 1994 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 89/1, 160-169

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

niezwykle pouczająca, są one bowiem najlepszym, modelowym wręcz przykładem zależności pracy historyka (choć co prawda nie jest pewne, czy należy Vernanta tak zaklasyfikować) od prądów intelektualnych epoki, dowodem na to, że badanie historyczne nie dokonuje się w próżni i często jego tematyka określona jest przez zainteresowania czy propozycje innych dziedzin nauki i kultury ludzkiej.

Vernant w przedmowie nie kryje, że intencją jego przy wydaniu tej książki było właśnie ukazanie własnej drogi twórczej, drogi francuskiego intelektualisty mocno związanego ze swoją epoką, jednocześnie dość skromnie stwierdza, że zebrane tu teksty tworzą *un bric-à-brac fait de pièces et de morceaux*. Takie określenie całości tomu byłoby jednak zdecydowanie krzywdzące dla autora.

Nie ma bowiem wątpliwości, że mamy do czynienia nie tylko z dokumentem drogi intelektualnej wybitnego uczonego, lecz przede wszystkim ze zbiorem tekstów, często trudno dostępnych, zwłaszcza dla czytelnika spoza Francji, ważkich naukowo. Dotyczy to może przede wszystkim szkiców pomieszczonych w dziale „Image, imaginaire, imagination”, gdzie też znalazły się trzy studia dotąd nie drukowane. W dziale „Mythologies” z kolei, są szkice o różnym charakterze, bardziej popularne, jak „Cosmogonie” i „Théogonie” (opublikowane pierwotnie w świetnym zresztą „Dictionnaire des mythologies” i z natury rzeczy nie przeznaczone dla specjalistów), ale też i fachowe rozprawy naukowe (jak „Le chatiment des Danaïdes” czy „Légendes du matricide”, obie przedrukowane z „Revue de l’Histoire des religions”). Będą one dla czytelnika spotykającego się po raz pierwszy z pracami Vernanta znakomitym wprowadzeniem do jego dzieła, bowiem stanowią świetny przykład jego metody analizy mitu. Idzie w niej o to, że mit traktowany jest nie tylko jako świadectwo wierzeń i ważne źródło do poznania religii Greków, lecz także jest niejako instrumentem poznania całości ich mentalności i kultury, a to z tej racji, że zaliczyć go należy i do „teologii”, i do literatury, a w życiu Greków odgrywał rolę zdecydowanie większą, niż treści wierzeń (jak choćby historia biblijna) w kulturze nowożytnej. O znaczeniu i funkcjach mitu pisze autor w zwięzły i jasny sposób w szkicu „Le problème mythologique” (s. 277-282).

Byłoby banałem zakończyć tę prezentację książki Vernanta stwierdzeniem, że stanowi ona inspirującą lekturę. Rzadko jednak kiedy ta zdawkowa i wyświechtana formułka jest tak prawdziwa, jak w wypadku tego tomu.

Włodzimierz Lengauer

Dzieje Mazowsza do 1526 r. Praca zbiorowa pod red. Aleksandra G i e y s z t o r a i Henryka S a m s o n o w i c z a, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 484, 130 ilustracji, tablica genealogiczna.

Nakładem Wydawnictwa Naukowego PWN ukazała się długo oczekiwana przez środowisko historyczne, pierwsza naukowa synteza dziejów Mazowsza do 1526 r. Praca jest zbiorowym dziełem dziesięciu autorów reprezentujących szeroki wachlarz specjalności. Są to najlepsi specjaliści zajmujący się dziejami politycznymi i gospodarczymi, historią Kościoła, zagadnieniami ustrojowymi, kulturą i sztuką z okresu książęcego Mazowsza. Napisanie recenzji z tak wszechstronnej syntezy jest przedsięwzięciem niezwykle trudnym. Zwrócił na to już uwagę Kazimierz J a s i ń s k i uważając, że „dokładne omówienie »Dziejów« wymagałoby recenzji dokonanej przez kilka osób”¹. Dlatego niniejsza ocena, dotyczyć będzie niektórych fragmentów książki, głównie historii politycznej (XIV-XV) oraz zagadnień dotyczących genealogii.

¹ Por. recenzję z *Dziejów Mazowsza*, pióra K. J a s i ń s k i e g o, ZH, t. LXI, 1996, z. 2-3, s. 87-92.

Rozdział I, „Główne problemy historii Mazowsza”, pióra Henryka Samsonowicza, stanowi wstęp do całego opracowania. Autor zwraca uwagę na różnorodność problemów badawczych i wynikających z tego powodu wielu trudności. Według Samsonowicza niniejszy tom należy traktować jako etap podsumowujący dotychczasowe badania. Jednak prezentowana synteza, często nie z winy autorów (dziesięcioletnie opóźnienie wydania tekstu) nie w pełni uwzględnia najnowsze opracowania dotyczące dziejów książęcego Mazowsza, które ukazały się po 1980 r. Jest to poważny mankament tej pracy. Na pewno jednak w przyszłym wydaniu zostaną uwzględnione w szerszym zakresie najnowsze badania: Stelli M. Szacherskiej, Kazimierza Pacuskiego, Małgorzaty Wilskiej, Anny Borkiewicz-Celińskiej, Janusza Bieniaka, Andrzeja Radziwińskiego, Elżbiety Kowalczyk, Teresy Kiersnowskiej, Aleksandra Swieżawskiego, Czesława Brodzickiego, Grzegorza Myśliwskiego i Anny Supruniuk. Powinno to posłużyć, jak napisał Samsonowicz, „budowie nowej syntezy dziejów naszej mazowieckiej »małej ojczyzny«”.

Rozdział II, „Przegląd źródeł” został opracowany przez Kazimierza Pacuskiego. Jest to bardzo staranne i w pełni kompetentne zestawienie. Omówiono tu zasoby źródeł znajdujących się w archiwach państwowych, kościelnych, prywatnych oraz w zbiorach bibliotecznych w kraju i zagranicą. Zestawienie to jest bardzo obszerne, niezwykle sumienne. Warto jednak dodać, że dokumenty w postaci oryginałów i kopii są również przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, m.in. dwa dyplomy pergaminowe Siemowita III z 19 maja 1350 i 22 lutego 1353 dla klasztoru sulejowskiego². Oryginalny dokument Janusza II z 10 maja 1473 dla starosty makowskiego Ścibora z Umieciną (z dobrze zachowaną pieczęcią) przechowywany jest w prywatnej kolekcji Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu³. Należy dodać, że w Archiwum Głównym Akt Dawnych przechowywany jest także kopiaż klasztorny cystersów sulejowskich sporządzony w XVII w.⁴ Z wydawnictw źródłowych warto jeszcze wymienić „Archivum Coronae Regni Bohemiae”, zawierające faksymile dokumentów pergaminowych z Archiwum Korony Czeskiej w Archiwum Państwowym w Pradze (m.in. podobizny dyplomów i pieczęci Wacława i Bolesława III)⁵ oraz opracowany przez Janinę Tomaszewicz katalog dokumentów z Muzeum Narodowego w Krakowie, zawierający m.in. dyplomy: Siemowita IV z 5 stycznia 1374 i Bolesława IV z 29 września 1442⁶. Wiele informacji na temat zaginionych obecnie dokumentów mazowieckich przynosi artykuł Aleksandra Gieysztora na temat owsa w daninach łowieckich w Polsce średniowiecznej⁷.

Kolejne trzy rozdziały (III-V) zostały w sposób wyczerpujący opracowane przez Jana Tysockiego. Autor w poszczególnych rozdziałach charakteryzuje środowisko geograficzne, pradzieje ziem mazowieckich w poszczególnych okresach (od starszej epoki kamienia do kultury wielbarskiej) oraz dzieje Mazowsza we wczesnym średniowieczu od poł. VI do połowy X w.

Rozdział VI, pióra Aleksandra Gieysztora obejmuje trzy stulecia średniowiecznego Mazowsza — od połowy X do połowy XIII w. Autor w sposób wyczerpujący przedstawił najważniejsze problemy dotyczące dziejów Mazowsza od okresu wczesnopiastowskiego do śmierci Konrada I w 1247 r. Gieysztor zdołał uwzględnić także najnowsze badania, które ukazały się po 1990 r., m.in. Kazimierza Jasińskiego; Gerarda Labudy i Stelli M. Szacherskiej. W niniejszym rozdziale bardzo wnikliwa i wyważona jest ocena rządów Konrada I, odbiegająca od bardzo powierzchownych i krytycznych

² BUW, rkps, nr 1840, 1841.

³ *Kolekcja Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu (RFN). Katalog wystawy w Archiwum Głównym Akt Dawnych*, opr. J. Grabowski, T. Niewodniczański, Warszawa 1996, s. 72.

⁴ Warszawa, AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, sygn. 805.

⁵ *Archiv české koruny. Edice Faksimili. Archivum Coronae Regni Bohemiae. Editio Diplomatum Phototypica*, t. II, Praha MCMLXXII.

⁶ J. Tomaszewicz, *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1992, nr 7, 22.

⁷ A. Gieysztor, *Owies w daninach łowieckich w Polsce średniowiecznej*, KHKM, R. XI, 1963, s. 213-234.

ocen tych historyków, którzy widzieli w Konradzie jedynie awanturnika politycznego i mordercę scholastyka Jana Czapli. Zabrakło informacji o artykule Tomasza J a s i ń s k i e g o na temat „złotej bulli” cesarza Fryderyka II, rzekomo z marca 1226 r., w którym autor w przekonujący sposób dokonał emandacji daty „złotej bulli” na rok 1235⁸. Ustalenia te w znacznym stopniu rzucają nowe światło na początek stosunków mazowiecko-krzyżackich. Chciałbym tu także powtórzyć zarzut postawiony księżce, w której zbyt mało miejsca poświęcono Płockowi jako miastu, odgrywającemu w okresie księżęcym najważniejszą rolę polityczną i gospodarczą na Mazowszu⁹. Wśród tak starannie dobranych przez autorów syntezy, zabrakło S.M. Szacherskiej, bez wątpienia najlepszej znawczyni średniowiecznego Płocka¹⁰.

Rozdziały: VII („Kościoł X-XIII w.”) i XII („Kościoł XIV-początek XVI w.”) zostały opracowane przez ks. Tadeusza Ż e b r o w s k i e g o, dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Płocku. W rozdziale VII autor omówił dzieje kościoła płockiego od początków chrześcijaństwa na Mazowszu, poprzez rozwój biskupstwa płockiego, powstanie i działalność pierwszych klasztorów. W rozdziale XIII omówiono funkcjonowanie i rozwój zakonów (m.in.: benedyktynów, kanoników regularnych, norbertanek, dominikanów, augustianów, franciszkanów) oraz kształtowanie się sieci parafialnej na Mazowszu. Rozdział ten został bardzo gruntownie opracowany w oparciu o nie w pełni dotychczas wykorzystane archiwalia kościelne. Przydałoby się jednak trochę więcej informacji na temat płockiego środowiska kościelnego m.in. w oparciu o najnowsze opracowania Wojciecha G ó r a l s k i e g o i Andrzeja Radziwińskiego. Przy omówieniu tego rozdziału należałoby dodać, że fundacja Mikołaja Pączka dla szpitala św. Ducha w Rawie miała miejsce już w 1374, a nie w 1376 r. W zachowanym w Metryce Koronnej dokumencie z 27 października 1374 Siemowit IV zatwierdza nadanie Mikołaja mieszczanina rawskiego dla szpitala św. Ducha nadając mu 4 łany w Rawie i 3 w Komorowie¹¹. Natomiast 22 lipca 1376 doszło do rozszerzenia nadania i potwierdzenia fundacji. Podobnie jak w dokumencie (tym razem Siemowita III) z 14 sierpnia 1378¹². Warto także sprostować informację na temat dokumentu Kazimierza I Trojdenowica dla klasztoru kanoników regularnych z Czerwińska z 21 marca 1353¹³. Dyplom ten zachowany w oryginale w AGAD nie zawiera żadnych potwierdzeń przywilejów przodków księcia dla klasztoru, lecz stwierdza, że świątynicy, szewcy, kowale, bobrownicy i inni rzemieślnicy i słudzy opactwa czerwińskiego podlegają tylko jurysdykcji swego opata i na jego rzecz ponoszą świadczenia. Natomiast za niezamierzoną pomyłkę należy uznać informację na s. 338, że pozwolenie Siemowita III na lokację Łącka (dla norbertanek płockich) miało miejsce w 1372, a nie w 1371 r.¹⁴

Pomimo wspomnianych kilku nieścisłości należy oba rozdziały opracowane przez ks. T. Żebrowskiego uznać za bardzo wartościowe. Szczególnie cenne są te wiadomości, które autor oparł na nie wykorzystanym dotychczas materiale rękopiśmiennym znajdującym się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku.

Rozdziały: VII i XV, zawierają omówienie sztuki romańskiej (XI-XIII w.) i gotyckiej (XIV-XVI w.) na Mazowszu. Architekturę świecką i sakralną opracowała Izabela G a l i c k a, natomiast Halina S y g i e t y ń s k a omówiła sztukę (malarstwo: ściennie, tablicowe i rzeźbę) oraz rzemiosło artystyczne. Autorki wielokrotnie powołują się na wyniki własnych badań. Cennym uzupełnieniem są liczne starannie dobrane ilustracje zawarte w całej publikacji.

Rozdział IX „Dzieje polityczne (połowa XIII — połowa XIV w.)” został opracowany przez Ewę S u c h o d o l s k ą. Autorka omówiła w nim rządy poszczególnych książąt, począwszy od Siemowita I Konradowica do śmierci Kazimierza I Trojdenowica w 1355 r. Wartościowe są fragmenty tego

⁸ T. J a s i ń s k i, *Złota Bulla Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego z roku rzekomo 1226*, „Roczniki Historyczne”, t. LX, 1994, s. 107-154.

⁹ Podobny zarzut postawił również K. Jasiński we wspomnianej recenzji, op. cit., s. 88.

¹⁰ Por. *Zbiór dokumentów i listów m. Płocka*, wyd. S.M. S z a c h e r s k a, t. I, Warszawa 1975, t. II, Warszawa 1987 oraz inne opracowania tej autorki.

¹¹ Warszawa, AGAD, MK 203, k. 470v.

¹² Tamże, k. 471-471v.

¹³ NKDMaz., cz. II, nr 321.

¹⁴ Por. Warszawa, AGAD, dok. perg., nr 973.

rozdziału dotyczące m.in. zhołdowania książąt mazowieckich oraz zagadnień związanych z tytułaturą książęcą. Autorka w pełni wykorzystała dostępne źródła i literaturę, cechuje ją również umiar w stawianiu hipotez oraz gruntowna analiza źródeł. Dlatego należy zaliczyć ten rozdział do jednych z lepiej opracowanych w omawianej książce. Często Suchodolska powołuje się na wyniki własnych badań dotyczących historii politycznej oraz kancelarii na Mazowszu w latach 1248-1345. Omawiana przez autorkę problematyka, dotycząca m.in. stosunku lennego książąt mazowieckich do Korony Czeskiej oraz króla Kazimierza Wielkiego, budziła zawsze duże kontrowersje wśród historyków. Suchodolska słusznie podkreśla, że nie zachowały się do 1351 r. żadne dokumenty mówiące bezpośrednio o stosunku prawnym księstw mazowieckich do władców Polski i Czech, z wyjątkiem Mazowsza płockiego, zhołdowanego w 1329 r. Bardzo trafna jest jej opinia, że udział Bolesława III we wspólnej wyprawie polsko-węgierskiej przeciwko Litwie w 1351 r., nie musiał wynikać ze zobowiązań lennych wobec króla polskiego. Powątpiewa także w hołd Trojdenowiców z Czerska, Warszawy i Rawy na rzecz Karola IV. Badaczka w konkluzji stwierdza, że proces przekształcenia Mazowsza w lenno polskie nastąpił między 1351 a 1355 r. (bliżej 1351), a zakończył się w 1355 r., po śmierci Kazimierza I księcia warszawskiego.

Na koniec omawiania tego interesującego rozdziału muszę dodać kilka uwag i uzupełnień. Za niezamierzoną pomyłkę należy uznać informację, że w momencie zawierania traktatu kaliskiego w 1343 r., zarówno Siemowit II, jak i jego dwaj bratankowie Siemowit III i Kazimierz I występowali jako neutralni książęta. Chodzi tu napewno o Bolesława III syna ks. Wacława, a nie o Kazimierza Trojdenowica, który przecież nie był obecny w Rawie 13 lipca 1343 przy potwierdzeniu pokoju kaliskiego¹⁵. Prawdopodobnie Kazimierz I był jeszcze wówczas niepełnoletni i nie posiadał własnej pieczęci. Warto w tym miejscu dodać, że Siemowit III i Kazimierz I pozostali w niedziale prawdopodobnie aż do 1348 r., o czym może świadczyć dokument Gawła przeora szpitala św. Jana Jeruzolimskiego z 7 grudnia 1348¹⁶. W świetle nowszej literatury niesłuszny jest pogląd, że podział dzielnicy rawskiej po śmierci Siemowita II, był z wyraźnym uprzywilejowaniem Bolesława III¹⁷. Trojdenowice i Bolesław ks. płocki otrzymali równe działy, co wynikało prawdopodobnie z testamentu bezzennego i bezdzietnego stryja książąt mazowieckich, a także z tradycji podziałów piastowskich (Siemowit III i Kazimierz I byli synami — Trojdena, a Bolesław III synem — Wacława). Powracając natomiast do daty zhołdowania Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego, uważam, że termin *a quo* złożenia pełnego hołdu przez Trojdenowiców królowi polskiemu przypada najwcześniej w połowie 1352 r., o czym świadczy opis pieczęci przy dokumencie Siemowita III z 11 września 1352 z którego wynika, że książę ten używał jeszcze starej pieczęci z wyobrażeniem skrzydłatego smoka¹⁸. Natomiast hołd lenny Trojdenowiców na rzecz Karola Luksemburskiego prawdopodobnie nigdy nie miał miejsca. Mogli książęta jedynie jako najbliżsi krewni Bolesława III i jego spadkobiercy złożyć królowi czeskiemu zobowiązanie (nie potwierdzone pośrednio żadnym dokumentem) złożenia takiego hołdu w razie odziedziczenia księstwa płockiego¹⁹.

¹⁵ NKDMaz., nr 255.

¹⁶ Tamże, nr 293; J. Grabowski, *Dokumenty i kancelaria Kazimierza I Trojdenowica księcia warszawskiego (1349-1355)*, „Archeion”, t. XCV, 1995, s. 9.

¹⁷ Por. K. Pacuski, *Ziemia gostynińska od XIII w. do 1462 r. na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, [w:] *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, pod red. M. Chudzyńskiego, Warszawa 1990, s. 122, który dokładnie omawia problematykę podziału dzielnicy Siemowita II oraz mapę podziałów Mazowsza opracowaną przez H. Rutkowskiego, zamieszczoną w *Dziejach Mazowsza* na s. 192.

¹⁸ Zgodnie ze słuszną interpretacją S.K. Kuczyńskiego, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 163, zmiana pieczęci z wyobrażeniem skrzydłatego smoka na niekoronowanego orła związana była z hołdem Trojdenowiców. Uzasadnienie terminu złożenia hołdu przez Siemowita III i Kazimierza I w 1352 r. podaję w artykule: *Między Polską, Luksemburgami, Litwą a Zakonem Krzyżackim. Uwagi nad zhołdowaniem Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego* [w:] *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*, pod red. K. Zielińskiej-Melkowskiej, Toruń 1997, s. 121-138.

¹⁹ K. Pacuski, op. cit., s. 127, przyp. 225.

Dwa kolejne rozdziały, X i XI, zostały opracowane przez Henryka Samsonowicza. W pierwszym z nich autor zajmuje się dziejami politycznymi Mazowsza od połowy XIV do początku XVI w. Omówiono tutaj w sposób wyczerpujący stosunki książąt mazowieckich z Zakonem Krzyżackim, podziały Mazowsza i zagadnienia związane z inkorporacją tych ziem do Korony polskiej, a także stosunki książąt z Kościołem, problemy społeczne i przesłanki tworzenia się świadomości mazowieckiej. Niestety rozdział ten ma jeden podstawowy mankament — w niedostatecznym stopniu uwzględnia panowanie Siemowita III, jednego z najwybitniejszych władców mazowieckich. W ciągu 40 lat samodzielnych rządów na Mazowszu Siemowit III dokonał wielu lokacji miast i wsi przyznając liczne immunitety ekonomiczne i sądowe. Zachowały się także dyplomy dotyczące obrotu nieruchomościami związane z nadaniem i sprzedażą ziemi i młynów. Wszystko to świadczy pozytywnie o zainteresowaniach księcia rozwojem gospodarczym Mazowsza. Znaczny wpływ na takie zachowanie księcia miały jego pobyty na Śląsku, gdzie obserwował uważnie urządzenia gospodarcze, prawne i kulturalne w tej dzielnicy²⁰. Na szczególną uwagę zasługują również dokonania Siemowita III w zakresie polityki ustrojowej, gdyż za jego rządów przeprowadzono nowy podział administracyjny oraz wydano kodyfikacje prawa sądowego. Na uwagę zasługuje również kwestia próby chrystianizacji Litwy w latach siedemdziesiątych XIV stulecia. W przedsięwzięciu tym miał znaczny udział Siemowit III, który za wiedzą Ludwika Węgierskiego i Stolicy Apostolskiej podjął zabiegi o doprowadzenie do chrystianizacji tego kraju. Czołowym osiągnięciem Siemowita III w tym okresie była nie tylko próba chrystianizacji Litwy, ale przede wszystkim zawiązanie przyjaznych stosunków z tym sąsiadem, co zostało potwierdzone zawartym między 1371 a 1373 małżeństwem najstarszego syna Janusza I z Anną Danutą Kiejstutowną²¹. Miał ten miał wyraźnie antykrzyżacki charakter o czym świadczy bulla papieska z 23 listopada 1371 powołująca się na skargę Zakonu²². W omawianym rozdziale należało w większym stopniu umówić zagadnienia związane ze stosunkiem Siemowita III do Kościoła. Jest to problematyka bardzo interesująca i złożona. Początkowo książę ten popierał instytucje duchowne, fundując m.in. klasztory augustianów w Warszawie, Rawie i Ciechanowie. Udzielił również przywilejów dla dóbr cystersów w Sulejowie, norbertanek płockich oraz odnowił immunitet dóbr biskupstwa poznańskiego. Dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych zaczęło dochodzić do konfliktów na tle gospodarczym z arcybiskupem gnieźnieńskim Jarosławem i biskupem poznańskim Janem. Kolejne konflikty z Kościołem wybuchły jeszcze przed 1374²³ oraz w 1379 r. Ten ostatni konflikt rozstrzygnął dopiero wyrok Ludwika Węgierskiego w Koszycach 21 sierpnia 1379²⁴. Warto w tym miejscu podkreślić, że do konfliktów Siemowita III z Kościołem dochodziło przede wszystkim na tle sporów gospodarczo-prawnych, często nie z winy samego księcia. W omawianym okresie Siemowit III nadawał i potwierdzał uposażenie dla szpitali i kościołów w Brochowie, Rawie, Mszczonowie oraz Gostyninie. Powracając natomiast do stosunków Siemowita III z Kazimierzem Wielkim należy zgodzić się z autorem, że niepowodzenia jakich doznawał Kazimierz w drugiej fazie swych walk o Ruś przyczyniły się do zawarcia układu kaliskiego w 1355 r. między królem polskim a Siemowitem III²⁵. Jednak książę mazowiecki nie objął wówczas władzy nad całym dotychczasowym Mazowszem książęcym. W wyniku układu Trojdenowiców z Kazimierzem Wielkim, zawartego 18 września 1351 w Płocku (po śmierci Bolesława III), księżęta mazowieccy otrzy-

²⁰ S.K. K u c z y ń s k i, *Siemowit III Mazowiecki*, [w:] *Poczet królów i książąt polskich*, pod red. A. G a r l i c k i e g o, Warszawa 1978, s. 258.

²¹ Wg opinii J. T ę g o w s k i e g o, *Powiązania genealogiczne wojewodów południowych Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV-XV w.*, „Genealogia”, nr III, 1993, s. 49-50, Janusz i Danuta pobrali się nie później niż w połowie 1373 r.

²² *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. A. T h e i n e r, t. I, Rzym 1860, nr 936; Data bulli papieskiej pozwala ustalić termin *a quo* małżeństwa Janusza I z Danutą Anną, który naszym zdaniem przypada przed 23 XI 1371 r.

²³ Spór Siemowita III z arcybiskupem zakończył się ugodą zawartą 8 III 1374 r., KDW III, nr 1700.

²⁴ Tamże, nr 1765.

²⁵ NKDMaz., cz. II, nr 338.

mali jedynie ziemię sochaczewską i gostynińską²⁶. Natomiast ziemia płocka, zakroczymska i wiska przypadły Koronie polskiej. Dopiero na wypadek śmierci króla bez pozostawienia męskiego potomstwa ziemię przejęte przez Kazimierza Wielkiego miały powrócić do Trojdenowiców. Król także zobowiązał się do zwrotu Płocka (w zamian za Sochaczew), gdyby nie uregulował z Karolem Luksemburskim roszczeń czeskich do księstwa płockiego. Dyskusyjna wydaje się teza, że po 1355 r. nastąpiło osłabienie więzi między Koroną a Mazowszem. Siemowit III, po zawarciu układu homagialnego z Kazimierzem Wielkim z 27 grudnia 1355, sumiennie wykonywał swoje obowiązki lenne, nie tylko wspierał króla militarne, ale również udzielał mu swoich rad. W latach 1358-1369 Siemowit III spotykał się z królem wielokrotnie m.in. w Raciążku, Kaliszu, Niepołomicach, Łowiczu, Brześciu, Krakowie i Płocku. Wziął udział w słynnym zjeździe monarchów w 1364 r. w Krakowie, i w wyprawie Kazimierza Wielkiego na ziemię bełską w 1366 r. Bliskie związki Siemowita III z królem polskim uwidoczniły się również w dziedzinie polityki dynastycznej, czego przykładem jest małżeństwo Każka (wnuka Kazimierza Wielkiego) z młodszą córką Siemowita, Małgorzatą, zawarte w kwietniu 1369 r. w Płocku. Słusznie sądzi Samsonowicz, że po śmierci Kazimierza Wielkiego nowy król Polski Ludwik nie był specjalnie zainteresowany północnymi granicami i stosunki między Płockiem a Budą nie były zbyt bliskie. Warto jednak zauważyć, że Ludwik prawdopodobnie stał na stanowisku poszanowania układów homagialnych swego wuja Kazimierza Wielkiego z Siemowitem III i dlatego nie starał się ingerować w wewnętrzne sprawy Mazowsza i prowadzoną przez Siemowita politykę zagraniczną. Ludwik poparł jednak księcia mazowieckiego w jego planach chrystianizacji Litwy, a znaczny na to wpływ miały jego bliskie stosunki z Dobrogostem Nowodworskim (kapelanem i dworzaniem), będącym również w latach 1368-1372 kanclerzem Siemowita III. Drugą osobą, która wpływała pozytywnie na stosunki między Płockiem a Budą był Władysław Opolczyk, zięć Siemowita III, pełniący na Węgrzech wpływową funkcję palatyna kraju. O poprawnych stosunkach księcia mazowieckiego z królem węgierskim świadczy obecność Siemowita III w Zwolinu w lutym 1380 r., gdzie wystąpił obok Władysława Opolczyka w charakterze współpieczątara na dokumencie potwierdzającym układ małżeński pomiędzy Wilhelmem Habsburgiem a Jadwigą, córką Ludwika Węgierskiego²⁷.

W miarę wyczerpująco zostały omówione stosunki Mazowsza z Zakonem Krzyżackim, jak również zagadnienia związane z podziałami Mazowsza, terytorialną polityką wewnętrzną, funkcjonowaniem samorządu ziemskiego oraz inkorporacją tej dzielnicy do Korony polskiej. Na koniec tego rozdziału Samsonowicz scharakteryzował sylwetki książąt mazowieckich. Jego zdaniem władcy Mazowsza nie cieszyli się dobrą opinią i żaden z nich nie może budzić zaufania także jako mąż stanu. Jest to zbyt surowa ocena, pomimo, że autor nie odmawia niektórym książętom zdolności administracyjnych czy szerszych horyzontów politycznych. Nie powinno się przecież oceniać Siemowita III przez pryzmat jego tragedii osobistej (zamordowanie posądzonej o zdradę żony)²⁸, gdyż jego dokonania i zasługi dla rozwoju gospodarczego Mazowsza są bezsporne. Starsi synowie Siemowita III — Janusz I i Siemowit IV — także zasługują na większe uznanie. Pierwszy w dziedzinie kolonizacji północnego Mazowsza, budowy i rozbudowy miast i zamków, drugi jako energiczny polityk, który podjął historyczną (na miarę książąt mazowieckich) walkę o tron krakowski. Na koniec bardzo pozytywnie należy się odnieść do zamieszczonego przez Samsonowicza aneksu: „Zjazdy mazowieckie w latach 1455-1526”.

Rozdział XI, zatytułowany „Gospodarka i społeczeństwo (XIII — początek XVI w.)”, został również opracowany przez Henryka Samsonowicza, uważanego słusznie za jednego z najlepszych znawców problematyki gospodarczej i miejskiej książęcego Mazowsza. Jest to interesująca synteza

²⁶ Tamże, nr 314; W 1352 r. Trojdenowice otrzymali od Kazimierza Wielkiego Płock jedynie w zastaw za pożyczone 2000 grzywien; Por. H. P a s z k i e w i c z, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 132-133.

²⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. J. F e j e r, t. IX, cz. V, 1375-1382, Buda 1834, nr 202.

²⁸ Podobna zbrodnia jaka miała miejsce na dworze Przemysła II (zamordowanie bezpłodnej żony Ludgardy) nie wpłynęła przecież na ocenę działalności politycznej tego władcy.

opatrzone w liczne tabele i aneksy. Autor podaje tu wiele cennych informacji na temat struktury wymiany handlowej Mazowsza, roli kredytu, rozwoju w tym okresie miast i rzemiosła. Interesujące są również uwagi na temat struktury społecznej na Mazowszu. Rozdział kończą dwa aneksy: „Lokacje miast mazowieckich w latach 1350-1530” oraz „Miasta mazowieckie według kategorii”. Z obowiązku recenzenta muszę ustosunkować się m.in. do pierwszego z aneksów. Zezwolenie na lokację Tarczyna na prawie magdeburskim miało miejsce dopiero przed 26 listopada 1355, a nie w 1353 r.²⁹; dokument z 1356 r. dotyczący lokacji Zajeziera jest prawdopodobnie falsyfikatem³⁰; Bolimów był lokowany dopiero w XV w., a nie ok. 1370 r.³¹; lokacja Rawy miała miejsce przed 14 lutego 1350³²; Ciechanów był lokowany przed 15 sierpnia 1375 r.³³; nadanie Szreńska na prawie chełmińskim miało miejsce za rządów Siemowita III tj. przed 16 czerwca 1381, gdyż w 1383 r. Siemowit IV potwierdzał jedynie to nadanie³⁴; lokacja Liwa odbyła się wcześniej niż dopiero w 1421 r., skoro 15 maja 1368 Siemowit III nadał mieszczaninowi z Liwa wójtostwo w tym mieście³⁵; nadanie prawa chełmińskiego dla Bielska miało miejsce 26 stycznia 1373³⁶; lokacja Zakroczymia musiała być znacznie wcześniej niż w 1422 r., skoro z zachowanej lustracji wynika, że było tu wójtostwo w roku 1378³⁷.

Powyższe uzupełnienia nie podważają wartości niniejszego aneksu³⁸. Warto jeszcze dodać, że w rozdziale XI zbyt mało miejsca poświęcono zagadnieniom związanym z lokacją wsi na Mazowszu na prawie chełmińskim w dobrach książąt, duchowieństwa i we wsiach szlacheckich, a była to wielka reforma ustrojowa zapewniająca nowe możliwości rozwoju³⁹.

²⁹ NKDMaz., cz. II, nr 337.

³⁰ K. P a c u s k i, op. cit., s. 138. Prawdopodobnie autorem podfałszowania dokumentu z 1356 r. był pisarz płocki Stanisław Grodzki, działający w poł. XVI w. i znany z szeregu falsyfikatów. Informację tę zawdzięczam Pani dr S.M. Szacherskiej.

³¹ H. W a j s, „Bolemowo oppidum. Possesores ipsorum mansorum”. *Bolemów w świetle Regestru z 1510 r.*, „Regiony”, nr 3, 1994, s. 121.

³² Wzmianka o nadaniu prawa chełmińskiego Rawie, po 17 II 1345 r. (tj. po objęciu jej przez Trojdenowiców po śmierci Siemowita II), a przed 14 II 1350 r., pochodzi z dokumentu Siemowita III dla Mikołaja z Milanowa skarbnika rawskiego z 14 II 1350 r. (NKDMaz., cz. II, nr 298), gdzie jest wspomniane, że książę nadaje wsi Łochów (leżącej w ziemi rawskiej) *iure Teutonico culmensi, quo civitas nostra Rawa fruitur*; Por. S.M. S z a c h e r s k a, *Zaginione przywileje książąt mazowieckich Wacława i Siemowita III dla Płocka*, ZH, t. L, z. 3, s. 183, przyp. 31.

³³ Wzmianka o tym nadaniu znajduje się w zachowanym dokumencie Janusza I z 15 VIII 1375 r. (Warszawa, AGAD, Kopicjana 59, s. 171-177, 178-188), w którym książę przenosi wsie Paszka z Radzanowa na prawo chełmińskie *quo nostra civitas Cechanoviensis fruitur atque gaudet*, por. A. B o r k i e w i c z - C e l i Ń s k a, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV w.* Wrocław 1970, s. 143-146.

³⁴ Informacja o nadaniu Szreńska na prawie chełmińskim pochodzi z dokumentu Siemowita IV z 1383 r. (Warszawa, AGAD, MK 78, k. 104-104v), w którym książę potwierdza tę darowiznę uczynioną przez swego ojca Siemowita III na rzecz Stanisława Grada, por. A. B o r k i e w i c z - C e l i Ń s k a, *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, z. 2, Wrocław 1981, s. 141.

³⁵ AGAD, BOZ 33, k. 346v.

³⁶ *Zbiór dokumentów i listów m. Płocka*, t. I, nr 42, Siemowit III przy okazji sprzedaży wójtostwa w Bielsku przenosi to miasto na prawo chełmińskie jakim się rządzi Płock.

³⁷ Por. *Lustracja województwa mazowieckiego. 1565 r.*, wyd. I. G i e y s z t o r o w a, A. Ż a b o k l i c k a, Warszawa 1967, cz. I, Wykaz dokumentów, nr 4.

³⁸ Przy zestawieniu lokowanych miast mazowieckich należałoby jeszcze uwzględnić wartościowe opracowanie M. G o ł ę b i o w s k i e g o, *Tablica lokacji miast na prawie chełmińskim (1233-1372)*, [w:] *Studia Culmensia Historico-Iuridica. Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. I, pod red. Z. Z d r ó j k o w s k i e g o, Toruń 1990, s. 240-333.

³⁹ Obszerne zestawienie lokacji na prawie chełmińskim na Mazowszu przynosi artykuł A. B o r k i e w i c z - C e l i Ń s k i e j, *Ze studiów nad rozwojem prawa chełmińskiego w średniowieczu we*

Rozdział XII „Ustrój polityczny i prawo” został opracowany przez Stanisława Russockiego. Autor przedstawił w sposób interesujący problematykę związaną ze strukturą władzy i funkcjonowaniem sądownictwa. Russocki wyraźnie uwypuklił sens wielkiej reformy sądownictwa zapoczątkowanej przez Siemowita III w XIV stuleciu. Interesujące są także jego uwagi na temat roli testatorów w dokumentach mazowieckich oraz wpływu rady książęcej, wiecu, sejmu i sejmików, na sprawowanie władzy na Mazowszu. W sposób przejrzysty i kompetentny (na podstawie gruntownego studium Jerzego Senkowskiego)⁴⁰ omówiono zagadnienia związane ze skarbowością. Autor słusznie podkreśla, że system skarbowy nieustannie rozsadzały przywileje immunitetowe nadawane przede wszystkim instytucjom kościelnym, a w mniejszym zakresie rycerzom. Przy omawianiu urzędu podskarbiego (sprawującego faktyczny zarząd nad całością skarbu książęcego u schyłku średniowiecza) warto wspomnieć, że początkowo na Mazowszu urzędnikiem sprawującym pieczę nad skarbem książęcym (od XIII w.), był skarbnik będący wówczas urzędnikiem dworskim. Dopiero prawdopodobnie w drugiej połowie XIV w. urzędy dotychczasowych skarbników przekształciły się w godności tytularne bez określonego zakresu działania⁴¹.

W omawianym rozdziale należało więcej miejsca poświęcić zagadnieniom związanym z wojskowością, tym bardziej, że problematyka ta jest w niedostatecznym stopniu opracowana w dotychczasowej literaturze. Natomiast na szczególną uwagę zasługuje podrozdział dotyczący źródeł i funkcjonowania prawa ziemskiego na Mazowszu, oparty w dużym stopniu o własne badania autora. Rozdział pióra S. Russockiego kończy charakterystyka państwowości mazowieckiej w perspektywie porównawczej.

Rozdział XIV — „Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII — początek XVI w.)” — opracowany przez Stefana Kuczyńskiego, jest jednym z najbardziej interesujących tekstów w całej publikacji. Autor w dostatecznym stopniu udowodnił, że opinie panujące na temat zacofania kulturalnego Mazowsza wobec sąsiednich ziem Królestwa Polskiego, nie zawsze są zgodne z prawdą. Według Kuczyńskiego kultura średniowiecznego Mazowsza, mimo peryferyjności regionu, rozwijała się nie bez wpływów i impulsów z zewnątrz, skutecznie przełamując polityczne granice. Szczegółowo omówiono zagadnienia dotyczące poziomu wykształcenia oraz rozwoju oświaty i szkolnictwa, podkreślając ważną rolę jaką odegrały w tej dziedzinie kancelarie książęce i kościelne, będące na Mazowszu tego czasu ośrodkami tak zarządzenia jak i kultury. Wyczerpująco przedstawił autor oddziaływanie Akademii Krakowskiej na rozwój kultury na Mazowszu (bardzo pomocna jest tabela: „Studenci Akademii Krakowskiej z Mazowsza w latach 1400-1525 wg większych miejscowości”, która wymienia łącznie ponad 500 scholarów), zwracając również uwagę na bliskie związki tej uczelni z dworem mazowieckim m.in. z Aleksandrą Olgierdówną, żoną Siemowita IV, ich córką Anną i synem Aleksandrem, tytularnym rektorem Akademii. Interesujące są także informacje na temat Mazowszan studiujących na uniwersytetach zagranicznych m.in. w Bolonii, Padwie, Wiedniu, Lipsku i Pradze. Autor omówił szczegółowo rolę dworu książęcego jako ośrodka kultury i roli mecenatu na Mazowszu. Podkreślono tu słuszne zasługi Siemowita III i jego żony Eufemii, Janusza I (budowniczego miast i zamków), żony Bolesława III Anny Holszańskiej oraz Bolesława IV. Ciekawe są także wiadomości na temat muzyki, śpiewu i innych dworskich rozrywek z udziałem flecistów, lutnistów i ruskich niedźwiedników. Kuczyński poruszył również zagadnienie podróży Mazowszan w charakterze: pątników (m.in. do grobu św. Jakuba z Composteli), dyplomatów lub uczestników wypraw wojennych. Przydałoby się również w tym miejscu wspomnieć o udziale rycerzy mazowieckich i księcia Siemowita IV w rejach krzyżackich na Litwę, misjach dyplomatycznych kanclerza Siemowita III do Rzymu, a także o wyjazdach wielu książąt mazowieckich m.in. Siemowita III na Śląsk i do Zwoleń (może nawet do Pragi), Siemowita IV do Malborka, Siemowita V na sobór do Konstancji. Podróże Mazowszan, jak słusznie podkreśla Kuczyński, poszerzały ich horyzont nie tylko

wsiach Mazowsza północno-zachodniego (ziemia płońska, zawkrzeńska, wyszogrodzka, ciechanowska), [w:] *Studia Culmensia*, t. II, Toruń 1988, s. 85-125.

⁴⁰ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV w. do 1526 r.*, Warszawa 1965.

⁴¹ Tamże, s. 226; A. Swieżawski, *Administracja, gospodarka i skarbowość księstwa rawskiego. 1313-1462*, Częstochowa 1991, s. 34.

geograficzny, ale i kulturalny, stwarzając szanse na zetknięcia się z dobrami kultury materialnej i duchowej innych krajów. Wartościowe jest opracowanie autora na temat powstawania księgozbiorów bibliotecznych, roli książki, rozwoju historiografii i literatury na Mazowszu w wiekach średnich. Ten bardzo interesujący rozdział kończy opracowanie dotyczące kultury materialnej Mazowsza.

Na koniec omawiania całej pracy, z obowiązku recenzenta, zwracam uwagę na kilka pomyłek wynikających prawdopodobnie z korekty pośpiesznie przejranej przez niektórych autorów. Oto one: s. 225 — żoną Michała Zygmunowicza księcia litewskiego była Katarzyna córka Siemowita IV, a nie Anna jej siostra, która zmarła w wieku panińskim⁴²; s. 233 — Kryscy pieczętowali się herbem Prawda, a nie Nałęcz; s. 238 — Dobrogost z Nowego Dworu nie piastował nigdy urzędu archidiakona krakowskiego, był natomiast m.in. prepozytem w kolegiacie św. Michała w Krakowie i dziekanem krakowskim⁴³; s. 243 — drugą żoną Siemowita III była Anna, a nie Ludmiła⁴⁴; s. 252 — nadanie ceł pobieranych na szlakach rzecznych pochodzą z lat 1374, 1377; tamże — odbiorcami dokumentu Janusza I z 13 grudnia 1377 był Dobrogost, prepozyt i dziekan krakowski z braćmi, a nie kasztelan krakowski z braćmi⁴⁵; tamże — dokument Siemowita IV dla Świętosława Rzeczywy na odbywanie targów i jarmarków w Magnuszewie został wystawiony 14 kwietnia 1377⁴⁶, a nie w 1372 r.

Ze względu na długi okres od przygotowania pracy do jej druku uzupełnienia wymaga również zamieszczona na końcu pracy tablica genealogiczna. Wg nowszych badań Wacław zmarł 17 maja 1337 lub 1338 r.⁴⁷; Kazimierz I urodził się dopiero około 1330 r.⁴⁸; Aleksander urodził się około 1394 r.⁴⁹; Siemowit IV zmarł na początku stycznia 1426 r.⁵⁰; Trojden II zmarł 25 lipca 1427⁵¹, Siemowit VI zmarł w nocy z 31 grudnia 1461 na 1 stycznia 1462⁵², a Katarzyna zmarła po 2 czerwca 1479⁵³. Wydaje się, że w drugim wydaniu „Dziejów Mazowsza” należałoby zamieścić pełniejszą tablicę genealogiczną (nie tylko wybrane postacie) na podstawie opracowania rodowodu Piastów mazowieckich pióra Kazimierza Jasińskiego.

Podsumowując, należy jeszcze raz zaznaczyć, że „Dzieje Mazowsza do 1526 r.” są niezwykle cenną pozycją naukową, a ich wartości nie mogą obniżyć wymienione usterki, niedokładności czy zwykłe pomyłki druku dostrzeżone przeze mnie oraz innych recenzentów. Środowisko historyczne czekało bardzo długo na tak obszerną syntezę Mazowsza, którą przecież w żadnym stopniu nie można porównać do słabej i pełnej błędów pracy F. K o z ł o w s k i e g o, który pokusił się o dość popularne opracowanie. Ponadto omawianą książkę wyróżnia piękna obwoluta i staranna szata gra-

⁴² K. J a s i ń s k i, *Związki Piastów Mazowieckich z Uniwersytetem Jagiellońskim*, Acta Univ. Nic. Copernici, Historia XIX, Toruń 1984, s. 31.

⁴³ A. R a d z i m i ń s k i, *Pracownicy i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. II, Toruń 1993, s. 49.

⁴⁴ J. B i e n i a k, *Fragment 1333-1341 w twórczości dziejopisarskiej Janka z Czarnkowa*, cz. 1, ZH, t. XLVII, z. 4, s. 15, przyp. 64; *Bullarium Poloniae*, t. II, wyd. I. S u ł k o w s k a - K u r a ś, S. K u r a ś, Romae 1985, nr 849.

⁴⁵ Wrocław, Bibl. Ossol., dok. perg., nr 1596.

⁴⁶ KDP, t. I, nr 135.

⁴⁷ K. J a s i ń s k i, *Annales Poloniae Jana Długosza jako źródło do genealogii Piastów*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, Warszawa 1980, s. 215.

⁴⁸ J. G r a b o w s k i, *W sprawie daty urodzin Kazimierza I Trojdenowicza. Ze studiów nad genealogią Piastów mazowieckich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, t. II, (Seria nowa), s. 173-176.

⁴⁹ *Acta Summorum Pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia*, ed. J. E r s i l, Pars I, Pragae 1980, nr 391.

⁵⁰ A. S u p r u n i u k, *Siemowit IV, książę mazowiecki, kujawski i bełski*, PSB, t. XXXVII, s. 80.

⁵¹ MPH, t. II, s. 946; W wydawnictwie tym błędnie rozwiązano datę dzienną śmierci Trojdena II.

⁵² K. P a c u s k i, A. S w i e ż a w s k i, *Siemowit VI*, PSB XXXVII, s. 84.

⁵³ K. J a s i ń s k i, *Związki Piastów Mazowieckich z Uniwersytetem Jagiellońskim*, Acta Univ. Nic. Copernici, Historia XIX, Toruń 1984, s. 30, przyp. 28.

ficzna. Książkę zaopatrzone w liczne tabele, tablice, mapy, rysunki, ilustracje, a także w wykaz skrótów, bibliografię źródeł (zestawioną przez Annę Słoniową), indeks geograficzny (opracowany przez Michała Zbieranowskiego) i tablicę genealogiczną (sporządzoną przez Stefana K. Kuczyńskiego). Należałoby jednak (prócz spisu map, rysunków, tablic oraz spisu ilustracji) zaopatrzyć te dzieło w zestawienie opracowań (które są rozproszone po całej książce i przez to trudno dostępne) oraz załączyć do pracy indeks nazw osobowych. Mam nadzieję, że kolejne wydanie „Dziejów Mazowsza”, a także ukazanie się następnych tomów „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza” oraz innych prac poświęconych dziejom średniowiecznego Mazowsza, pozwolą nam lepiej poznać dzieje naszej mazowieckiej „małej ojczyzny”.

Janusz Grabowski

Janusz Ł o s o w s k i, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Polskie Towarzystwo Heraldyczne — Oddział w Lublinie, Agencja Wydawniczo-Handlowa Antoni Dudek, Lublin 1997, s. 273.

Historia kancelarii kilku największych miast Polski przedrozbiorowej (Krakowa i podkarpowskiego Kazimierza, Poznania, Lublina, Torunia, Gdańska, Przemysła, Warszawy) doczekała się już sporej liczby opracowań. Kancelariami miast małych w późnym średniowieczu zainteresował się przed kilkunastu laty Henryk S a m s o n o w i c z, ale od czasu ukazania się jego studium w 1985 r. badań nad tą problematyką nikt nie podejmował. Dopiero ostatnio ukazała się książka Janusza Ł o s o w s k i e g o, która stanowi przełom w tej dziedzinie badań historycznych i jest — ośmielę się użyć tego określenia — rewelacją, jest to bowiem pierwsza tak obszerna i tak gruntowna monografia kancelarii małych miast nie tylko w historiografii polskiej, ale i światowej. Ukazuje ona przy tym zupełnie nowe, nieznane dotąd, aspekty historii tych urzędów.

Zanim jednak przejdę do prezentacji książki Łosowskiego i uzasadniania pochwał pod adresem autora — dwie krytyczne uwagi dotyczące generalnych założeń: przedmiotu i metody badań.

Przyjęcie założenia, że „do podstawowych zadań kancelarii należało wytwarzanie akt” (s. 47, z powołaniem się na artykuł Bohdana R y s z e w s k i e g o, którego poglądy zostały jednak uproszczone, a przez to zniekształcone¹), jest bardzo niefortunne i nie oddaje istotnych funkcji i roli tych urzędów. Produkowanie akt nie było przecież celem ani czynnością samą dla siebie, kancelarie miejskie w średniowieczu i czasach nowożytnych tworzone nie dla biurokracji. O wiele trafniejsza jest definicja Henryka Samsonowicza, który pisał, że podstawowym zadaniem kancelarii miejskich było usprawnianie działalności zawodowej członków gminy miejskiej: kupców, rzemieślników, ale także właścicieli ziemskich². Kancelarie obsługiwały odpowiednie urzędy miejskie i ich klientów w dziedzinie wytwarzania dokumentacji różnych czynności prawnych, ważnych w życiu publicznym i prywatnym. Zajmowały się także przechowywaniem i ochroną wytworzonej lub zdeponowanej w nich dokumentacji. Bardzo ważne są tu ustalenia samego Łosowskiego, który stwierdził, że kancelarie miast szlacheckich obsługiwały nie tylko mieszkańców tych miast, ale i innych mieszkańców dóbr szlacheckich: szlachtę, administrację dworską, zamieszkałych na wsi Żydów, chłopów, a także mieszkańców innych miast oraz instytucje kościelne (s. 176-190). Kancelarie miejskie pełniły po-

¹ B. R y s z e w s k i, *O niektórych podstawowych pojęciach archiwalnych (kancelaria, magistratura, zespół archiwalny, archiwum)*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Nauki humanistyczno-społeczne zesz. 35, Historia V, 1969, s. 99-100.

² H. S a m s o n o w i c z, *Z badań nad kancelarią małych miast w Polsce w XV wieku*, „Miscellanea Historico-Archivistica” t. I, 1985, s. 244.